

**М. Рыскулбеков атындагы
Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университети
“Кыргызстан Эл аралык университети” академиялык консорциуму**

Диссертациялык кеңеш Д 08.24.697

Кол жазма укугунда:

УДК:338.43(575.2)(043)

Максутов Нурбек Бекболотович

**Кыргыз Республикасынын макроэкономикалык параметрлерге
фискалдык саясатынын таасири**

08.00.05 - тармактын экономикасы (экономика, тармактарды, ишканаларды,
комплекстерди уюштуруу жана башкаруу)

экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациялык иштин

авторефераты

Бишкек – 2025

Иш М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетинин алдындагы М. Мусакожоев атындагы инновациялык экономика илимий - изилдөө институтунда аткарылды

Илимий жетекчиси: **Кожошев Арзыбек Орозбекович**
экономика илимдеринин доктору, профессор, Евразия экономикалык комиссиясынын энергетика жана инфраструктура боюнча Коллегия мүчөсү (Министр)

Расмий оппоненттери: **Саякбаев Тилек Жеңишбекович**
экономика илимдеринин доктору, доцент, Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигине караштуу Финансылык чалгындоо мамлекеттик кызматынын, башкармалыктын начальниги
Келдибеков Талант Кочконбаевич
экономика илимдеринин кандидаты, Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин Борбордук казыналыгынын директорунун орун басары

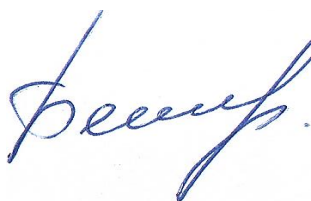
Жетектөөчү уюм: К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин экономикалык программалар жана башкаруу кафедрасы (720031, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Жукеев Пудовкин көчөсү, 34)

Диссертациялык ишти коргоо 2025- жылдын 20 - июнда саат 13.00 дө М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илимий - изилдөө университетине жана “Кыргызстан Эл аралык университети” Академиялык консорциумга караштуу Д 08.24.697 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58. Диссертациянын видеоконференциясына кирүү үчүн шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/082-s27-wxr-tw8>

Диссертациялык иш менен М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык илим-изилдөө университетинин (720033, Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү 58) жана “Кыргызстан Эл аралык университети” Академиялык консорциумдун (720001, Бишкек ш., Чуй просп., 255) китепканаларынан жана ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан таанышууга болот https://stepen.vak.kg/diss_sovety/d-08-24-697/

Автореферат 2025- жылдын 20 - майында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин кандидаты, доцент

Байтерекова Г.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Республиканын азыркы экономикасында жүрүп жаткан кайра түзүү процесстеринин шартында фискалдык саясаттын макроэкономикалык параметрлерге тийгизген таасири жана аны ишке ашыруу маселелери өзгөчө актуалдуу болуп жатат. Өз кезегинде мамлекеттин эффективдүү фискалдык саясаты макроэкономикалык көрсөткүчтөр боюнча оптималдуу салык жүгүнүн жол берилүүчү деңгээлин аныктоого, мамлекеттин жана салык төлөөчүлөрдүн кызыкчылыктарын сактоо менен салык салуунун максималдуу кирешелүү эффекттин камсыз кылууга, жана, бир жагынан, мамлекеттик кирешелерди, аларды алуунун тиешелүү булактарын пайдалануу менен кыйла сарамжалдуу оптималдаштырууга, экинчи жагынан, мамлекеттик каражаттарды негиздүү пайдаланууну камсыз кылууга тийиш.

Республиканын экономикасы үчүн экономикалык кризистин кесепеттерин жоюу маселеси макроэкономикалык параметрлерди мамлекеттик контрциклдик жөнгө салуунун механизми катары фискалдык саясаттын иштешинин мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана өнүгүү тенденцияларын аныктоо зарылдыгын жаратат. Заманбап шарттарда мамлекеттин фискалдык саясатын түзүү жана ишке ашыруу процесси экономиканын экономикалык циклдин тиешелүү фазаларынан өтүүсү менен шартталган макроэкономикалык өнүгүүнүн айрым этаптары менен туруктуу байланышы менен алдын ала аныкталат.

Ошондой эле орто мөөнөттүү макроэкономикалык болжолду даярдоону эске алуу менен мамлекеттин фискалдык саясатына түздөн-түз таасир этүүчү жана анын натыйжалуулугун өз убагында баалоого мүмкүндүк берүүчү жаңы макроэкономикалык факторлорду түзүү жана изилдөө зарыл.

Изилдөө темасынын актуалдуулугу коюлган милдеттерди чечүү менен аныкталат жана заманбап шарттарда мамлекеттин эффективдүү фискалдык саясатын калыптандыруунун зарылдыгын болжолдойт, бул өз кезегинде бул маселени чечүүнүн теориялык жана методологиялык ыкмаларын деталдуу негиздөөнү талап кылат.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү ири илимий долбоорлор менен байланышы. Диссертация Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасынын, 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясынын, 2020-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасынын экономикасын өнүктүрүүнүн инновациялык модернизациясынын стратегиясынын, 2020-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасынын экономикасын инновациялык модернизациялоонун Концепциясынын, 2026-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасын инновациялык модернизациялоо концепциясынын алкагында аткарылган.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациянын негизги максаты фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жана анын макроэкономикалык параметрлерге тийгизген таасирин жогорулатуу боюнча

системалуу теориялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн максатына ылайык диссертацияда төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

1. фискалдык саясаттын иштешинин теориялык жана методологиялык негиздерин изилдөө, анын экономикалык маңызын жана рынок экономикасын мамлекеттик жөнгө салуудагы ролун ачуу;
2. фискалдык саясаттын чет мамлекеттердин экономикасына тийгизген таасирин кароо;
3. фискалдык саясаттын макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасирине талдоо жүргүзүү жана комплекстүү баа берүү экономикалык өнүгүүнүн азыркы этабында;
4. фискалдык саясаттын Кыргыз Республикасынын макроэкономикалык параметрлерине тийгизген таасирине эмпирикалык талдоо жүргүзүү;
5. фискалдык саясатты иштеп чыгуу механизмдерин өркүндөтүүнүн негизги багыттарын сунуштоо жана Кыргыз Республикасынын макроэкономикалык параметрлерин жакшыртуу үчүн дем берүүчү фискалдык саясатты колдонуунун потенциалдуу багыттарын сунуштоо;
6. орто мөөнөттүү келечекте макроэкономикалык көрсөткүчтөргө таасирин эске алуу менен фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу Концепциясын иштеп чыгуу ;
7. фискалдык саясатты өнүктүрүү перспективаларынын макроэкономикалык болжолун сунуш кылууга.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы экономикалык өнүгүүнүн циклдүүлүгүн талдоонун негизинде фискалдык саясаттын макроэкономикалык параметрлерге таасиринин механизмдерин өркүндөтүүдөн турат.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгын чагылдырган төмөнкүдөй негизги илимий натыйжалар алынды жана эмгекте коргоого сунушталды:

- фискалдык саясаттын иштешинин теориялык жана методологиялык аспектиери изилденген, анын маңызы жана рынок экономикасын мамлекеттик жөнгө салуудагы ролу аныкталган;
- «Фискалдык саясат» түшүнүгүнө автордук аныктама сунушталды;
- Фискалдык саясат, инвестиция жана таза экспорт сыяктуу ИДПнын негизги детерминанттарын пайдалануу менен сызыктуу регрессиялык моделди колдонуу менен Кыргыз Республикасынын ИДПсына мамлекеттик чыгымдардын таасирине эмпирикалык талдоо жүргүзүлгөн;
- фискалдык саясатты иштеп чыгуунун механизмдерин өркүндөтүүнүн негизги багыттары иштелип чыккан ;
- Кыргыз Республикасы экономиканын реалдуу секторуна инвестицияларды тартуу үчүн дем берүүчү фискалдык саясатты колдоно ала турган эки негизги багыт сунушталды;
- изилдөөнүн алкагында автор Мыйзам долбоорун иштеп чыккан КР “Трансулуттук корпорацияларга фискалдык чараларды стимулдаштыруу

жөнүндө” КР Экономика жана соода министрлигине 2025-жылдын 6-майында жөнөтүлгөн жана КР ӨКМнин жетекчилигинин кароосунда турат;

- орто мөөнөттүү келечекте макроэкономикалык көрсөткүчтөргө таасирин эске алуу менен фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу концепциясы сунушталды;

- фискалдык саясатты өнүктүрүү перспективаларынын макроэкономикалык болжолу иштелип чыккан.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык мааниси. Диссертациянын практикалык мааниси анын жыйынтыктарын мамлекеттик фискалдык саясатты иштеп чыгууда жана жүзөгө ашырууда, ошондой эле улуттук жана региондук деңгээлдерде социалдык-экономикалык өнүгүү программаларын түзүүдө колдонууга мүмкүнчүлүк берүү менен аныкталат. Изилдөөнүн теориялык жоболору жана жыйынтыктары мамлекеттик башкаруу органдары тарабынан стратегиялык жана оперативдик бюджеттик пландаштыруу процессинде пайдаланылышы мүмкүн.

Мындан тышкары, изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайларындагы билим берүү процессине да киргизилиши мүмкүн. Алар “Фискалдык саясат”, “Мамлекеттик жана муниципалдык каржылар”, “Мамлекеттин салык саясаты” сыяктуу сабактар боюнча окуу программаларын, окуу-методикалык комплекстерди жана колдонмолорду түзүүдө колдонулушу мүмкүн. Бул алардын актуалдуулугун жана экономикалык кадрларды даярдоо системасындагы практикалык пайдалуулугун далилдейт.

Алынган изилдөөлөрдүн натыйжаларынын экономикалык мааниси. Диссертациянын экономикалык мааниси фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу багыттарын аныктоо аркылуу туруктуу макроэкономикалык өнүгүүнү камсыз кылууга өбөлгө түзө тургандыгында көрүнөт. Изилдөө жүрүшүндө иштелип чыккан теориялык жана практикалык жоболор бюджеттик потенциалды түзүү механизмдерин өркүндөтүүгө, бюджеттик ресурстарды натыйжалуу пайдаланууну камсыз кылууга, ошондой эле мамлекеттин каржылык туруктуулугун бекемдөөгө көмөктөшөт. Ишке ашырылуучу сунуштар макроэкономикалык туруктуулукка жетүүгө жана туруктуу экономикалык өсүш үчүн шарттарды түзүүгө өбөлгө болушу мүмкүн.

Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору:

- фискалдык саясаттын маңызын жана анын рынок экономикасын мамлекеттик жөнгө салуудагы ролун аныктоо менен, аймактык жана тармактык өнүгүүнүн социалдык-экономикалык пропорцияларын жөнгө салуу процессинде фискалдык инструменттерди жигердүү пайдалануу негизги макроэкономикалык параметрлерге таасир этүүчү маанилүү факторлордун бири болуп санала тургандыгын белгилей кетүү керек;

- сызыктуу регрессия методун пайдалануу менен эмпирикалык талдоонун негизинде алынган илимий натыйжалар ИДП менен таза экспорттун ортосундагы өз ара көз карандылыкты аныктоого мүмкүндүк берди жана терс соода сальдосунун пайда болушу Кыргыз Республикасына экспорттук потенциалды ИДПнын өсүшүнүн куралы катары пайдаланууга мүмкүндүк бербей жатат деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берди;

- фискалдык саясатты өркүндөтүүнүн сунушталган негизги багыттары мамлекеттик бюджетти толтуруунун, аны сарамжалдуу чыгымдоонун механизмдерин иштеп чыгууга мүмкүндүк берет, ошондой эле фискалдык саясаттын макроэкономикалык индикаторлорго, өзгөчө финансы-экономикалык жана карыз кризисинин шарттарында таасирин жогорулатат;
- автор тарабынан Кыргыз Республикасынын экономикасынын реалдуу секторуна инвестицияларды тартуу үчүн ойлонулган дем берүүчү фискалдык саясатты киргизүү жолу менен экономикалык өсүштү камсыз кыла ала турган эки негизги багыт боюнча фискалдык-дем берүүчү механизмдерди киргизүү сунушталган: глобалдык КЭР менен АКШнын ортосундагы учурдагы соода согуштарын эске алуу менен КЭРден АКШга экспортко багытталган инвестицияларды; ошондой эле экономикага ири улуттар аралык корпорацияларды тартуу жолу менен;
- "Трансулуттук корпорацияларга фискалдык чараларды стимулдаштыруу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын долбоору иштелип чыкты, Мыйзам долбооруна маалымдама негиздеме Кыргыз Республикасынын Экономика жана коммерциялык министрлигине жөнөтүлдү.
- Концепция сунушталды орто мөөнөттүү келечекте макроэкономикалык көрсөткүчтөргө таасирин эске алуу менен фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу, мында Концепциянын максаты макроэкономикалык туруктуулукка жетишүү жана инвестициялык жагымдуулукту жогорулатуу аркылуу экономиканын туруктуулугун жана туруктуу өсүшүн жана калктын бакубаттуулугун камсыз кылуучу, эффективдүү жана практикалык талаптарга жооп берген натыйжалуу мамлекеттик программаны түзүү болуп саналат.
- иштелип чыккан макроэкономикалык план-фискалдык саясатты келечектүү өнүктүрүүнүн орто мөөнөттүү мезгилге болжолу болжолдуу түшүүлөрдү эсептөөнүн пландык мезгилин эсептөөгө мүмкүндүк берет, мында көрсөткүчтөр бюджеттин кирешелеринин ар бир булагы боюнча өзүнчө аныкталат.

Изденип алуучунун жеке салымы. Фискалдык саясаттын макроэкономикалык параметрлерге тийгизген таасирин теориялык жана практикалык жактан негиздөөдөн турат. Изилдөөнүн жүрүшүндө өтүнмө ээси тарабынан системалуу финансылык-экономикалык талдоо жүргүзүлгөн жана чет өлкөлүк жана ата мекендик журналисттик материалдарды, статистикалык жыйнактарды жана башкаларды изилдөөнүн негизинде фискалдык саясаттын негизги макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасирине комплекстүү баа берилген. Теориялык жана методологиялык база фискалдык саясаттын моделдерин иштеп чыгуу үчүн негиз болгон, ошондой эле натыйжалуу механизмдерди иштеп чыгуу боюнча практикалык сунуштар берилген. фискалдык саясаттын Кыргыз Республикасынын макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнө тийгизген таасири үчүн.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн негизги натыйжалары жана корутундулары автордун

баяндамаларында жана баяндамаларында чагылдырылган . эл аралык жана улуттук илимий-практикалык конференцияларда, анын ичинде Швейцарияда, Италияда, Японияда , ошондой эле Кыргыз Республикасында жана диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжалары ПКР УАК тарабынан бекитилген университеттик журналдарда жарыяланган. Мыйзам долбоору сунушталды

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациянын темасы боюнча 9 илимий макала, анын ичинде Россиянын илимий цитаталар индексинин чет өлкөлүк журналдарында 3 макала, Кыргыз Республикасынын илимий цитаталар индексинде 6 макала жарыяланган. Жалпы эсептегенде -178 упай.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат. Диссертациянын тексти компьютердик тексттин 195 бетинде берилген, анын ичинде 30 таблица жана 18 сүрөт.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын **кириш сөзүндө** диссертациянын темасынын актуалдуулугу көрсөтүлөт, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери формулировкаланат, илимий жаңылык даражасы аныкталат, иштин экономикалык жана практикалык мааниси, ошондой эле диссертациялык изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери жана натыйжалары ачылат.

«Фискалдык саясаттын теориялык жана методологиялык аспекти» деп аталган биринчи бөлүмдө фискалдык саясаттын маңызы жана анын рынок экономикасын мамлекеттик жөнгө салуудагы ролу, макроэкономикалык процесстерди өнүктүрүүдөгү фискалдык саясаттын ролуна кейнсиандык жана неоклассикалык көз караш каралат , ошондой эле фискалдык саясатты ишке ашыруунун чет өлкөлүк тажрыйбасы изилденет.

Аймактык жана тармактык өнүгүүнүн социалдык-экономикалык пропорцияларын жөнгө салуу процессинде фискалдык инструменттерди активдүү пайдалануу негизги макроэкономикалык параметрлерге таасир этүүчү маанилүү факторлордун бири болуп саналат. Макроэкономикалык туруктуулукту камсыз кылууда мамлекеттик чыгымдардын жана салыктардын мааниси алардын экономикалык процесстерге тийгизген таасирин аң-сезимдүү жана максаттуу аныктоо мүмкүнчүлүгү менен аныкталат.

Фискалдык саясат - өлкөнүн өнүгүшүнүн экономикалык жана финансылык туруктуулугун камсыз кылуу максатында өлкөнүн экономикалык ишмердүүлүгүн контрциклдик стимулдаштырууга жана чектөөгө багытталган салык жана бюджеттик чараларды пландаштырууну жана ишке ашырууну камтыган мамлекеттик жөнгө салуу чараларынын жыйындысы. Фискалдык саясат – бул , биринчи кезекте, чогуу алгандагы суроо-талап жана чогуу алгандагы сунуш сыяктуу макроэкономикалык көрсөткүчтөр боюнча өкмөт тарабынан көрсөтүлгөн мамлекеттин таасиринин инструменти. Бул учурда экономиканы жөнгө салуу жалпы чыгашалардын көлөмүнө таасир этүү аркылуу

ишке ашат. Бирок, айрым фискалдык саясат инструменттери бизнес активдүүлүгүнүн деңгээлине таасири аркылуу чогуу алгандагы сунушка таасир этиш үчүн да колдонулушу мүмкүн. Фискалдык саясатты өкмөт жүргүзөт. Фискалдык саясаттын инструменттери болуп мамлекеттик бюджеттин чыгашалары жана кирешелери, тактап айтканда, мамлекеттик сатып алуулар, салыктар жана трансферттер саналат.

Фискалдык саясатты колдонуу практикасын теориялык жактан негиздөө аракети классикалык теорияларда чагылдырылган. Алардын эволюциясы экономикалык ой жүгүртүүнүн ар кандай багыттарынын өнүгүшү менен бир убакта болгон. Фискалдык саясаттын концептуалдык моделдери мамлекеттин экономикалык саясатына жараша өзгөргөн.

Азыркы учурда экономикалык ой жүгүртүүнүн эки негизги багытын бөлүп көрсөтүүгө болот: кейнстик жана неоклассикалык.

Кейнстик теория экономиканын жалпы иштешин талдоо элементтерин чагылдырат жана мамлекеттик жөнгө салуунун маанилүү макроэкономикалык багыттарын негиздейт. Бул теория мамлекеттик жөнгө салуунун ар кандай ыкмаларынын таасири аркылуу өндүрүлгөн продукцияны сатууну камсыз кылуу үчүн шарттар түрүндө «натыйжалуу суроо-талапты» түзүү зарылчылыгын далилдейт.

Неоклассикалык теориялардын негизги идеясы - инфляцияны төмөндөтүү ыкмаларын табуу жана корпорацияларга жана калктын рынокто керектөө суроо-талабын түзүүчү бөлүгүнө көп сандагы салык жеңилдиктерин берүү.

Неоклассикалык методдордун популярдуулугуна жана практикалык колдонулушуна карабастан, экономиканы жөнгө салуунун кейнстик ыкмаларын толук алмаштыруу болгон жок.

Ошондой эле автор тарабынан фискалдык саясаттын калыптанышынын жана иштешинин ар кандай аспектиери жана анын макроэкономикалык параметрлерге тийгизген таасири экономикалык илимдин өнүгүшүнө олуттуу салым кошкон ата мекендик алдыңкы окумуштуулардын жана адистердин эмгектерин изилдеген.

Мисалы, Джолдошева Т. Ю. өз ишинде бюджеттик саясаттын экономикалык өсүшкө тийгизген таасирин ачып берип, мамлекеттик чыгымдардын мультипликативдик эффектине көңүл бурат. А. А. Шербекова өзүнүн илимий иштеринде фискалдык саясаттын институционалдык негиздерине жана өткөөл мезгилде экономиканы жөнгө салуунун фискалдык механизмдеринин натыйжалуулугуна басым жасайт. Г. Т. Абдукадыров жана Н. О. Дүйшембиев бюджеттик процесстин ачыктыгын жогорулатуу зарылдыгын негиздеп, бюджеттин параметрлери менен макроэкономикалык туруктуулуктун ортосундагы өз ара байланышка эмпирикалык талдоо жүргүзөт. Ошентип, ата мекендик экономика илими фискалдык саясатты талдоо жана өркүндөтүү жаатында олуттуу теориялык жана практикалык потенциалга ээ. Бул иштердин жыйындысы Кыргыз Республикасынын негизги макроэкономикалык параметрлерине фискалдык инструменттердин таасирин баалоо багытында мындан аркы изилдөөлөр үчүн бекем илимий негиз болуп кызмат кылат.

Өкмөттөрү жөнгө салуу ыкмаларын практикада колдонгон көптөгөн чет өлкөлөрдө үч негизги түшүнүктүн өз ара аракеттенүүсү байкалат: ар түрдүү вариациялар менен кейнсчилик, сунуш экономикасы жана монетаризм. Ал эми неоклассикалык тенденциялар мамлекеттик жөнгө салуунун теориялык негизи катары көбүрөөк колдонулса да, окумуштуулар бул методдорду Кейнстиктерден бөлбөйт, алардын эмгектеринде алардын өз ара киришин көбүрөөк ачып жатышат.

Кыргыз Республикасындагы фискалдык саясаттын учурдагы абалы» деген экинчи главада фискалдык саясаттын макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасири, акча-кредит саясатынын макроэкономикалык процесстерге тийгизген таасири талдоо жана комплекстүү баа берүү, ошондой эле фискалдык саясатты сапаттык жактан өнүктүрүүгө тоскоол болгон көйгөйлөрдү жана тобокелдиктерди ачып берет.

Изилдөөнүн объектиси болуп фискалдык саясат жана анын ресурстары, анын ичинде кирешелердин жана чыгашалардын структурасы жана аларды жөнгө салуу механизмдерин иштеп чыгуу менен макроэкономикалык процесстерге тийгизген таасири саналат.

Изилдөөнүн предмети фискалдык саясаттын ишинин уюштуруу-финансы механизми, бюджеттерди түзүү жана өнүктүрүү процессинде келип чыгуучу алардын финансылык-экономикалык мамилелери болуп саналат.

Изилдөө ыкмаларына жалпы илимий жана атайын методдор: анализ жана синтез, эксперттик баа берүү ыкмасы, системалык жана кырдаалдык анализ, ар кандай статистикалык популяцияларды салыштыруу ыкмалары, социалдык-экономикалык процесстерге баа берүүнүн логикалык, системалык жана комплекстүү мамилеси ж.б.

Диссертациябызда биз бир нече макроэкономикалык көрсөткүчтөрдү, атап айтканда: ИДПнын өсүү деңгээли, салыктык кирешелер жана салыктардын ИДПнын деңгээлине карата пайызын салыштырууга талдоо жүргүздүк. 2.1-таблицадан көрүнүп тургандай, ИДПнын деңгээли өткөн жылдарда жыл сайын орточо 2,3%-4,5% га өскөн, бирок пандемиядан кийин ИДПнын өсүшү жыл сайын өсүп, 7-8 %га жеткен. Салыктык түшүүлөр да көбөйдү жана өсүү тенденциясын улантты. Пандемия мезгилине чейин орто эсеп менен салыктардын ИДПдагы үлүшү 19,7%дан 20,9%га чейин болсо, 2022-жылдан бери салыктардын ИДПдагы үлүшү 24,0%га жетип, изилденген мезгилдеги эн жогорку көрсөткүч болуп саналат.

Эгерде 2013-2014- жылдары ИДПнын деңгээлинде салыктардын үлүшү 20,5%ды түзсө, 2015-2017- жылдары бул көрсөткүч 19,5%га төмөндөгөн, бирок 2018-2019- жылдары кайрадан 20,9%га өсүп, 2014-жылдын деңгээлине жеткен. Эң төмөнкү көрсөткүч 2020-жылы болгон - 18,6%. Буга Covid-19, каттоодон чыгуулар себеп болгон, бул төмөнкү көрсөткүчтөргө алып келди

Ар бир өлкөнүн экономикасынын туруктуу өнүгүүсү менен ИДПнын жалпы деңгээлиндеги мамлекеттик каржынын үлүшү (бул мамлекеттик бюджет, анын киреше жана чыгаша компоненттери менен) экономикалык төмөндөө учурунда же экономиканы калыбына келтирүү учурунда чыгашаларды манипуляциялоо мүмкүнчүлүгү менен туруктуу өсүүдө.

2.1 - таблица. Экономикага салык жүгү, ИДПда салыктын үлүшү канча

Годы	Налоговые доходы	ВВП, млн. сомов	Доля налогов в ВВП, в %
2013	72842,4	355294,8	20,5
2014	82639,1	400694,0	20,6
2015	84655,2	430489,4	19,7
2016	93810,0	476331,2	19,7
2017	103368,0	530475,7	19,5
2018	116613,7	569 385,6	20,5
2019	121525,5	654 015,2	20,6
2020	106 929,2	639 688,6	18,6
2021	151 185,3	782 854,3	19,3
2022	228 961,6	1 020 744,6	22,4
2023	294 439,3	1 228 898,8	24,0

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан сандарда. - Кирүү режими: www.stat.kg. – башкы беттен.

Экономиканы калыбына келтирүү процессинде мамлекет чогуу алгандагы суроо-талаптын жана ИДПнын өсүшүн азайтуу максатында бюджеттин чыгашаларын азайтат. Экономикалык каатчылык мезгилинде бюджеттин чыгашалары чогуу алгандагы суроо-талапты жана ИДПны колдоо үчүн ошого жараша көбөйөт.

Ошондуктан, бул маселени түшүнүү үчүн республиканын ИДПсынын төмөндөшүнүн же өсүш динамикасын аныктоо үчүн акыркы 8-10 жылдын статистикалык маалыматтарын беришибиз керек.

2.2 - таблицадан көрүнүп тургандай, ИДПда мамлекеттик кирешелердин үлүшү өсүү тенденциясына ээ. Бул тенденция 2013- жылдан 2023-жылга чейинки изилденип жаткан мезгилде өзгөчө байкалат. 2.2-таблицадан көрүнүп тургандай, мамлекеттик кирешелердин өсүшү өткөн жылга салыштырмалуу 1,1%дан 1,43%ке чейин, тиешелүү түрдө бул мезгилде бюджеттин чыгашаларынын өсүшү да 1,2-1,3 %ды түздү. Бул өз ара тенденция мамлекеттик бюджеттин киреше жана чыгаша бөлүктөрүнүн ортосундагы тең салмактуулукту көрсөтөт.

2.2 – таблица. ИДПнын жана мамлекеттик кирешелердин динамикасы, миллион сом менен

	ВВП	Рост в %	Доходы бюджета	К предыдущему году в размах	% к ВВП
2013	355294,8	10,9	101940,8	1,1	28,7
2014	400694,0	4,0	119428,1	1,2	29,8
2015	430489,4	3,9	128422,9	1,1	29,8
2016	476331,2	4,3	130669,9	1,0	27,4
2017	530475,7	4,7	149547,5	1,1	28,2
2018	569 385,6	3,5	151538,3	1,0	27,2
2019	654 015,2	4,5	167182,9	1,3	28,3
2020	639 688,6	-7,1	152 139,9	0,9	23,8
2021	782 854,3	5,5	209 937,2	1,38	26,8
2022	1 020 744,6	9,0	300 741,6	1,43	29,5
2023	1 228 898,8	6,2	392 111,8	1,3	31,9

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан сандарда. - Кирүү режими: www.stat.kg. – башкы беттен.

Каралып жаткан мезгил ичинде мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгү, 2013-2023- жж. 3,45 эсеге же 873 695,0 млн сомго көбөйгөн. КОВИДге чейинки мезгилде ИДПнын орточо өсүшү 4,5-4,7 % түздү, бирок 2022-жылы 2013-жылды эсепке албаганда 9,0% өсүш белгиленген. 2023-жылы бюджеттин кирешелериндеги ИДПнын үлүшү 31,9%ды түздү, бул каралып жаткан мезгил үчүн эң жакшы көрсөткүч.

Мамлекеттик чыгашаларга келсек, 2.3 - таблицада ИДПнын өсүш динамикасы менен мамлекеттик чыгашалардын ортосунда бир аз корреляция бар экендиги ачык көрүнүп турат, бул белгилүү бир экономикалык факторлор менен шартталган.

Мамлекеттик бюджетти толтурууда экономиканын негизги тармактарынан түшүүчү салыктык кирешелер жана анын салык жүгү кем эмес мааниге ээ.

2.3 – таблица. Экономиканын негизги тармактары боюнча салыктык кирешелер, млн сом

	2023				
	Структура ВВП	в % к итогу	Налоговые поступления	в % к общим налогам	Налоговая нагрузка (в %)
Всего	1228898,8	100	294 439,3	100%	100%
Промышленность	482 801,5	16,0	100992,7	34,3	21,8%
Сельское хозяйство	378 699,3	9,7	5299,9	1,8	1,2%
Строительство	144 708,6	6,7	15016	5,1	7,7%
Услуги	624288,6	50,8	173130,3	58,8	12,7%

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан сандарда. - Кируу режими: www.stat.kg. – башкы беттен.

ИДПны түзүүчү экономиканын бардык тармактарынын эң жогорку салык жүгүн өнөр жай өндүрүшү – 21,8%, ал эми эң төмөнкү салык жүгүн айыл чарба сектору – 1,2% ээлейт, биздин республика өнөр жайы өнүккөн өлкө болбогонуна карабастан. Курулуш тармагы ИДПнын 6,7%ын гана түзөт.

Кызмат көрсөтүү чөйрөсүнө келсек, ал ИДПнын түзүмүндө 50,8%ды түзөт, бирок салык жүгү 12,7%ды гана түзөт, анын негизги себеби экономиканын бул секторундагы салык органдарынын чабал иши болуп саналат, бул салык кызматтарынын сапаттуу иш алып баруусу менен салыктарды чогултуу 35%дан ашуунга жетиши мүмкүн.

Бирок, моюнга алуу керек, бүгүнкү күндө салык органдарында ЧОБ субъекттеринен салыктык чегерүүлөрдү алуу боюнча иш жүзүндө эч кандай механизмдер жана инструменттер жок. Ошондуктан, товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн бул категориялары боюнча маалыматты кеңейтүү, салыктык башкаруунун жана жыйымдын сапаттуу натыйжалуулугу үчүн салык органдары тарабынан массалык мониторинг жүргүзүү зарыл.

Кыргыз Республикасында мамлекеттик бюджеттин чыгаша бөлүгү кыйла жогору болуп, талданып жаткан мезгилде 31,3%дан 28,3%га чейин жеткен.

ИДПга карата, бул салыштырмалуу аз чыгымдарды көрсөтөт; башка өлкөлөрдө, өзгөчө Европа өлкөлөрүндө, чыгашалар ИДПнын 50% чейин жетиши мүмкүн. Ал эми Армения, Азербайжан, Казакстан жана Тажикстан сыяктуу өлкөлөрдө бул көрсөткүч ИДПнын 25% ашпайт.

Демек, талдоолордун натыйжалары мамлекеттик чыгашалар ИДПнын 35% жана андан жогору чыгашалар деңгээлинде экономикалык өсүшкө терс таасирин тийгизет; биздин учурда бул макроэкономикалык көрсөткүч талданган мезгилде 2015-жылы 31,3%дан жана 2022-жылы 27,0%дан ашкан жок, анткени мамлекеттик бюджеттин олуттуу чыгашалары өнүгүүгө жана экономиканын өсүшүнө эмес, керектөөгө багытталган.

Мамлекеттик карызды кыскартууга фискалдык саясаттын таасири

Республикада салыштырмалуу туруктуулукка карабастан, бюджет-салык тутумунун туруктуулугу үчүн олуттуу өбөлгөлөрдү түзүүчү кыйла чоң салык-бюджеттик дисбаланс (чыгашалар кирешеден ашат), соода балансынын терс сальдосу (импорт экспорттон ашат), эбегейсиз мамлекеттик карыз бар. Бизде болгон дисбаланс мамлекетти экономикалык жактан өнүктүрүүгө мүмкүндүк бербейт, кризистик кырдаалдар келип чыкканда, салык жана бюджеттин туруктуулугу төмөндөп, өзгөчө мамлекеттик карызды төлөөдө ар кандай тобокелдиктер пайда болуп, 31.12.2024-жылга карата 6 миллиард 280,54 миллион долларды (же 559,5 миллиард сомду) түзүүдө.

2.4 - таблицадан көрүнүп тургандай, 2023-жылы мамлекеттик карыз 559503,6 млн сомду түзүп, 2022-жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 81535,8 млн сомго көп. Эгерде 2022-жылы мамлекеттик карыз ИДПга карата 46,8% түзсө, анда 2023-жылга карата бул көрсөткүч 2025-жылга карата 9%га өскөн. карыздын ИДПга карата катышы 60%. Өткөн жылдарда, өзгөчө 2015-жылы жалпы мамлекеттик карыз 60% босогодон ашып кеткени менен .

2.4 – таблица. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик карызы , млн сом

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Гос. долг – всего	167431,8	214759,1	289195,5	281450,9	311846,2	311834,6	319474,6	407116,8	436 586,8	477967,8	559503,6
<i>в том числе</i>											
внешний	155556,0	202396,9	273711,8	259110,5	280905,1	267228,6	268179,8	348517,1	372113,9	382307,3	414490,2
внутренний	11875,8	12362,2	15539,7	22340,4	30 941,1	44606,0	51294,8	58545,7	64472,9	95660,52	145 013,4
<i>в процентах к ВВП</i>											
Гос. долг – всего	47,1	53,6	67,2	59,1	58,8	56,0	54,1	63,6	55,8	46,8	55,9
<i>в том числе</i>											
внешний	43,8	50,5	63,6	54,4	53,0	48,0	45,4	54,5	47,5	37,4	33,7
внутренний	3,3	3,1	3,6	4,7	5,8	8,0	8,7	9,1	8,3	9,4	22,2

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин маалыматтарынын негизинде автор тарабынан түзүлдү [Электрондук ресурс] / Кыргызстан сандарда. - Кирүү режими: www.stat.kg. – башкы беттен.

Экинчи бөлүктө Кыргыз Республикасындагы фискалдык саясаттын теориялык аспектилерин далилдөө үчүн автор ИДП жана жумушсуздук сыяктуу эки негизги макроэкономикалык параметрди аныктап, анын негизинде Кыргыз Республикасында фискалдык саясаттын негизги инструменти катары мамлекеттик чыгымдардын таасирине эмпирикалык талдоо жүргүзгөн.

Мамлекеттик чыгашалардын ИДПга тийгизген таасирин талдоо төмөнкү классикалык формула боюнча жүргүзүлгөн:

$$Y = C + I + G + NX \quad (2.1)$$

Мында, Y – дүң продукциянын көлөмү (ИДП), C – калктын жылдык сарптоосу, I – инвестициялык түшүүлөрдүн жылдык өлчөмү, G – мамлекеттик чыгымдардын жалпы суммасы жана NX – импорт менен экспорттун айырмасы.

Ошентип, регрессиялык моделде автор калктын керектөөсү, инвестиция жана таза экспорт сыяктуу башка параметрлер менен бирге мамлекеттик чыгашалар ИДПнын өсүшүнө жаңы жумуш орундарын түзүү, жаңы технологияларды тартуу, жергиликтүү жеткирүүчүлөрдөн товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу, ошондой эле чет өлкөдөн сатып алынган товарларды алып салуу аркылуу товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө суроо-талапты жогорулатуу аркылуу ИДПнын өсүшүнө таасирин тийгизет деп болжолдогон. Ошентип, бул талдоодо ИДП көз каранды өзгөрмө катары колдонулган, ал эми көз карандысыз өзгөрмөлөр болуп мамлекеттик булактардан алынган жалпы жылдык чыгашалар, үй чарбаларынын сарптоосу, өлкөгө ТШИ агылып кирүүсү жана таза экспорт.

$$\ln_GDPT_t = \beta_0 + \beta_1 \ln GOVEXP_t + \beta_2 \ln CONST_t + \beta_3 \ln INVEST_t + \beta_4 \ln EXPORTSt + e \quad (2.2)$$

Бул жерде, $\ln_GDPT_t$ - t жылындагы ИДПнын логарифмдик мааниси, β_0 - туруктуу, башкача айтканда, эгерде теориялык жактан мамлекеттик чыгымдар, инвестиция жана таза экспорт нөлгө барабар болсо, туруктуу өзгөрмө. $\ln GOVEXP_t$ - t жылдагы мамлекеттик чыгымдардын логарифмдик мааниси. $\ln CONST_t$ – t жылындагы үй чарбаларынын керектөө журналы, $\ln INVEST_t$ – t жылындагы ТШИ агылып кирүүсүнүн журналы жана $\ln EXPORTSt$ – t жылындагы таза экспорттун журналы.

Бир нече көз карандысыз өзгөрмөлөрдүн сызыктуу регрессиялык анализи төмөнкү натыйжаларды көрсөттү.

Бул регрессия ошондой эле ИДП менен мамлекеттик чыгымдардын жана инвестициялык көрсөткүчтөрдүн ортосундагы оң корреляцияны көрсөтөт. Мамлекеттик чыгашалардын коэффициенти (β_1) мамлекеттик чыгашалардын бир пайызга өсүшү ИДПны 0,41 пайызга көбөйтөрүн көрсөтүп турат, бул биринчи моделдин көрсөткүчтөрүнө караганда реалдуураак. Мындан тышкары, мамлекеттик чыгашалар журналынын коэффициенти да статистикалык маанини көрсөтөт, анткени анын стандарттык четтөөсү коэффициенттен эки эседен азыраак ($t = 2,08$). Башкача айтканда, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү мамлекеттик чыгымдарды 1%га көбөйтүүнү чечсе, бул башка бардык нерселер бирдей болгон учурда ИДПнын өсүшүнө 0,41% таасирин тийгизет.

Таблица 2.5 - Мамлекеттик чыгашалардын жана башка параметрлердин ИДПга тийгизген таасиринин регрессиялык натыйжалары

. reg lnGDP lnGOVEXPEN lnCONS lnFDI lnNETEXP

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	29
Model	15.6044136	4	3.90110341	F(4, 24)	=	193.63
Residual	.483531244	24	.020147135	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.9699
				Adj R-squared	=	0.9649
Total	16.0879449	28	.574569459	Root MSE	=	.14194

lnGDP	Coefficient	Std. err.	t	P> t	[95% conf. interval]	
lnGOVEXPEN	.4094644	.1970569	2.08	0.049	.0027589	.8161699
lnCONS	.1750608	.2522961	0.69	0.494	-.3456527	.6957742
lnFDI	.2252728	.0924565	2.44	0.023	.0344521	.4160936
lnNETEXP	-.0853752	.0478075	-1.79	0.087	-.1840451	.0132947
_cons	3.413149	1.006966	3.39	0.002	1.334874	5.491424

ИДП менен калктын сарптоосу ортосунда да оң корреляция бар. Калктын сарптоо коэффициенти (β_2) өлкөдө калктын сарптоосунун бир пайызга өсүшү ИДПнын 0,17 пайызга көбөйгөнүн көрсөтөт. Бирок калктын сарптоо логарифминин коэффициенти статистикалык мааниге ээ эмес, анткени анын стандарттык четтөө коэффициентинин өзүнөн чоң ($t = 0,69$).

ИДП менен инвестициянын агымынын ортосунда да оң корреляция бар. Инвестициялардын агылып кирүүсүнүн коэффициенти (β_3) өлкөгө инвестициялардын агылып кирүүсүнүн бир пайызга өсүшү ИДПнын 0,22 пайызга көбөйгөнүн көрсөтөт. Кошумчалай кетсек, инвестициянын логарифминин коэффициенти да статистикалык маанини көрсөтөт, анткени анын стандарттык четтөөсү коэффициенттен 2 эседен азыраак ($t = 2,44$). Башкача айтканда, өлкөгө 1% көбүрөөк инвестиция келсе, бул ИДПнын 0,22 пайыз өсүшүнө таасир этет, калгандары бирдей.

Таза экспортко келсек, статистика таза экспорт менен ИДПнын ортосунда терс корреляция бар экендигин көрсөттү. Талдоо ошондой эле таза экспорт коэффициенти статистикалык жактан анча маанилүү эмес экенин көрсөтүп турат, анткени анын стандарттык четтөө коэффициентине дээрлик барабар ($t = -1,79$), бул ИДП менен таза экспорттун ортосундагы байланыш начар жана аны чечмелөө мүмкүн эмес дегенди билдирет. Бул жагдай дээрлик бардык жылдарда экспорт импортко караганда бир нече эсеге төмөн болгондугу менен түшүндүрүүгө болот, демек, соода балансынын ашыкча терс сальдосу Кыргыз Республикасына экспорттук потенциалды ИДПны өстүрүүнүн куралы катары пайдаланууга мүмкүндүк бербейт.

Мамлекеттик чыгашалардын таасиринен тышкары, автор мамлекеттик чыгымдардын жумушсуздуктун деңгээлине тийгизген таасирин анализдеген. Мамлекеттик чыгашалардын көбөйүшү ички суроо-талапты көбөйтөт жана экономикалык өсүштү камсыз кылат, ошону менен кошумча жумуш орундарын түзө турган теорияны колдоо үчүн бул эмпирикалык талдоо Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик чыгымдар менен жумушсуздуктун ортосундагы терс корреляцияны көрсөтөт.

Талдоо 1995-жылдан 2023-жылга чейинки ИДПнын маалыматтарын колдонуу менен жүргүзүлгөн. Бардык статистикалык маалыматтар Улуттук банктан алынган.

Бул регрессиялык модель мамлекеттик чыгашалар ИДПнын өсүшү, дүн негизги капиталды түзүү жана калктын керектөөсүнүн өсүшү сыяктуу башка параметрлер менен бирге жаңы жумуш орундарын түзүү аркылуу товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө ички рынокто суроо-талапты жогорулатуу аркылуу жумушсуздуктун кыскарышына таасирин тийгизет деп болжолдойт. Ошентип, бул талдоодо биз жумушсуздук деңгээлин көз каранды өзгөрмө катары калтырып, көз карандысыз өзгөрмө катары төмөндөгүлөрдү колдонобуз:

$$\text{ЖУМУШСУЗДУК} = \beta_0 + \beta_1 \text{Мамлекеттик чыгым} + \beta_2 \text{ИДП өсүү темпи} + \beta_3 \text{GFCFt} + \beta_4 \text{Калктын сарптоосунун өсүү темпи} + e \quad (2.3)$$

Бул жерде ЖУМУШСУЗ t жылы пайыз менен жумушсуздуктун деңгээли, β_0 туруктуу, башкача айтканда, эгерде жумушсуздуктун бардык факторлору нөлгө барабар болсо, туруктуу өзгөрмө. GOVEXPENt – t жылдагы миллион АКШ долларындагы мамлекеттик чыгаша. ИДПнын өсүү темпи t – өткөн жылга салыштырмалуу t жылындагы ИДПнын пайыз менен өсүшү, GFCFt – t жылындагы негизги капиталдын дүн түзүлүшүнүн деңгээли, ал эми β_4 Калктын сарптоосунун өсүү темпи – үй чарбаларынын сарптоосунун өткөн жылга салыштырмалуу t жылындагы пайыздык өсүшү.

Бир нече көз карандысыз өзгөрмөлөрдүн сызыктуу регрессиялык анализи төмөнкү натыйжаларды көрсөттү.

Таблица 2.6 - Мамлекеттик чыгашалардын жана башка параметрлердин жумушсуздукка тийгизген таасиринин регрессиялык натыйжалары

. reg unemploy govexpen gdpgrowth gfcf consgrowth

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	29
Model	17.3115553	4	4.32788883	F(4, 24)	=	2.89
Residual	35.9423769	24	1.49759904	Prob > F	=	0.0438
				R-squared	=	0.3251
				Adj R-squared	=	0.2126
Total	53.2539323	28	1.90192615	Root MSE	=	1.2238

unemploy	Coefficient	Std. err.	t	P> t	[95% conf. interval]
govexpen	-.0016785	.000859	-1.95	0.062	-.0034513 .0000943
gdpgrowth	.0107332	.0218808	0.49	0.628	-.0344265 .055893
gfcf	.001091	.0009006	1.21	0.238	-.0007677 .0029498
consgrowth	.0073348	.0121347	0.60	0.551	-.0177099 .0323795
_cons	8.082598	.4184973	19.31	0.000	7.218862 8.946334

Бул регрессия жумушсуздуктун деңгээли менен мамлекеттик чыгашалардын ортосундагы терс корреляцияны көрсөтөт, 2.6 – таблицанын маалыматы. Мамлекеттик чыгашалардын коэффициентинен (β_1) мамлекеттик чыгашалардын 1 млн. АКШ долларына көбөйүшү Кыргыз Республикасында жумушсуздукту 0,0017 пайызга азайтаары көрүнүп турат. Мындан тышкары, мамлекеттик чыгашалардын коэффициенти да дээрлик статистикалык маанини

көрсөтөт, анткени анын стандарттык четтөө коэффициентинен дээрлик 2 эсеге аз ($t = -1,95$). Жумушсуздуктун деңгээлин 1% төмөндөтүү үчүн мамлекет мамлекеттик чыгымдарды 595 млн АКШ долларына же дээрлик 52 млрд сомго көбөйтүүсү керек, ал эми жумушсуздукка таасир этүүчү башка факторлор өзгөрүүсүз калууда.

Талдоо жана ар тараптуу баа берүү фискалдык саясат ар кандай саясий, социалдык-экономикалык жана тышкы факторлордун таасири астында түзүлөөрүн көрсөттү. Колдонулуп жаткан фискалдык саясат, албетте, идеалдуу эмес, анын оң жана терс жактары бар, бул биздин ата мекендик экономисттерге жана финансисттерге фискалдык саясаттын ички системасын иштеп чыгууда жана ишке ашырууда ишмердүүлүктүн кеңири чөйрөсүнө мүмкүнчүлүк берет.

“Макроэкономикалык процесстерге тийгизген таасирин эске алуу менен фискалдык саясатты өнүктүрүүнүн келечеги” деген үчүнчү главада фискалдык саясатты өнүктүрүүнүн негизги багыттары сунушталат, макроэкономикалык көрсөткүчтөргө таасирин эске алуу менен фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу Концепциясы сунушталат. фискалдык саясатты узак мөөнөттүү өнүктүрүү.

Экономикалык каатчылыктын фонунда болуп жаткан макроэкономикалык процесстерге фискалдык саясаттын күчөгөн таасири абдан чоң. Фискалдаштыруу саясаты ички дүң продуктунун негизги үлүшүн түзгөн зарыл болгон финансылык ресурстарды топтоого мүмкүндүк берет. Ар кандай фискалдык саясатта негизги ресурс мамлекеттик финансы болуп саналат, бул бюджет өзүнүн киреше жана чыгаша бөлүктөрүн камтыйт.

Бул максатта биз төмөнкү иш-чараларды сунуштайбыз:

Бюджеттик саясат тармагында

- төлөмдөрдүн бардык түрлөрүн (салык, салыктык эмес, бажы) максималдуу чогултууну камсыз кылуу;
- мамлекеттик бюджетти толтурууга тартылган бардык кызматтарды (салык жана бажы кызматтары) толук реформалоо ;
- салыктык башкарууну жалпы модернизациялоо жана санариптештирүү, бардык заманбап IT технологияларды колдонуу менен отчеттуулукту максималдуу кыскартуу;
- бюджеттик каржылоону кыскартуу максатында ашыкча , кайталануучу министрликтерди, ведомстволорду, ведомстволорду жана кызматтарды оптималдаштыруу же кыскартуу;
- ведомстволордо коррупциялык факторлорду аныктоо , бюджеттик каражаттарды бөлүштүрүү процессинде уурдоону жана паракорлукту болтурбоо механизмдерин жана инструменттерин иштеп чыгуу жана ишке киргизүү .

Бюджеттик тобокелдиктерди башкаруу

Бул үчүн мамлекетте бюджеттик саясаттын бүткүл системасы үчүн бюджеттик тобокелдиктерди тескөөнүн конкреттүү концепциясы, анын келип чыгуу булактары, алардын пайда болуу ыктымалдыгы, алардын кесепеттерин азайтуучу аларды болтурбоо ыкмалары жана механизмдери болууга тийиш. Атап айтканда, бүтүндөй бюджеттик-финансылык системаны текшерүүгө

мүмкүндүк берүүчү макроэкономикалык механизмдерди жана инструменттерди колдонуу зарыл. Тобокелдиктерди баалоо механизмин колдонуу менен биз мамлекеттик бюджеттин киреше жана чыгашасынын негизинде мүмкүн болуучу чыгашаларды максималдуу түрдө сандык жана сапаттык жактан баалай алабыз.

Программалык бюджетти өркүндөтүү жаңысын иштеп чыгууну камтыйт методологиялык жана бюджетти пландаштыруунун инструменттери, алардын ичинен бюджеттик мыйзамдардын сакталышы, бюджеттик жана бюджеттен тышкаркы фонддордун өз ара мамилелери, бюджеттик процесске байланышкан мамлекеттик программаларды ишке ашыруу, бюджеттик каражаттарды бюджеттик чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты эске алуу менен өз убагында бөлүштүрүү боюнча аткаруу жана контролдоо функцияларын бөлүп көрсөк болот.

Салыктык башкаруу тармагын жакшыртуунун негизги багыттары

- салык төлөмдөрүн чогултууну көбөйтүүгө мүмкүндүк берүүчү IT-технологияларды, санариптештирүүнү киргизүү аркылуу башкаруунун жогорку натыйжалуулугун, көрсөтүлүүчү кызматтардын сапатын жогорулатуу болушу керек;
- жакынкы келечекте салыктык башкарууну өркүндөтүүнүн негизги стратегиялык максаттары катары төмөнкүлөрдү көрөбүз;
- салык төлөмдөрүн жыйноо боюнча алда канча өркүндөтүлгөн функцияларды иштеп чыгууда жана ишке ашырууда;
- маалыматты чогултууга жана алмашууга инновациялык мамиледе;
- салыктарды ак ниеттүү жана ак ниеттүүлүк менен төлөгөн салык төлөөчүлөргө өзгөчө мамиле кылуу, аларга белгилүү бир жеңилдиктерди берүү;
- ак ниетсиз салык төлөөчүлөрдүн капиталга мунапыс аркылуу көмүскө экономикадан чыгуусуна жол берүү мүмкүнчүлүгү;
- жаңыдан пайда болгон эпидемиялар же экономикалык төмөндөө мезгилинде төлөмдөрдү 3 айдан алты айга чейинки мөөнөткө жылдыруу мүмкүнчүлүгү;
- салыктык башкарууну модернизациялоо үчүн финансылык ресурстарды издөөдө.

Салык сотун түзүү. Салык процесстеринин ачыктыгынын негизги куралы болуп салык соту сыяктуу административдик институтту киргизүү саналат. Бул административдик түзүм салык салуу чөйрөсүндө кабыл алынган мыйзам актыларына ылайык салык төлөөчүлөргө жана салык кызматтарына тиешелүү бардык зарыл процесстердин ачыктыгына көмөк көрсөтөт. Учурда бардык укук мамилелери кылмыш же административдик кодекстер менен жөнгө салынат жана көпчүлүк учурда мыйзам салык жана бажы кызматтары тарапта.

Биздин учурда бул жарандык сот болот, анда айыптоочу тарап эле эмес, жоопкер (салык төлөөчү) тарап да эске алынат. Салык органдары менен салык төлөөчүлөрдүн ортосундагы негизги талаш-тартыштар салыктык жана бажылык текшерүүлөрдүн натыйжалары болуп саналат, мында текшерүүлөр боюнча айыптар жана айыптар эсептелинет. Көпчүлүк учурларда райондор аралык

административдик соттор салык жана бажы кызматтарынын пайдасына чечим чыгарып, муну менен салык төлөөчүлөрдүн укуктарын бузушат.

Жер казынасын пайдалануу жагында. Жер казынасын пайдалануу жагындагы фискалдык саясатты өнүктүрүүнүн негизги багыттары мамлекеттин финансылык ресурстарын көбөйтүүгө мүмкүндүк берүүчү чаралар болушу керек, мында мамлекет тарабынан тикелей жөнгө салуу жаңы экономикалык механизмдер, формалар жана инструменттер менен алмаштырылышы керек.

Биринчи кезекте пайдалуу кендерди камтыган жер участкаларын рыноктук баасын эске алуу менен бонустарды баалоонун жаңы натыйжалуу механизмдерин иштеп чыгууга басым жасоо зарыл. Кенди иштетүү башталганга чейин эле КНС салыгы менен пайдалуу кендер казыла турган жер участкаларына салыктын ставкаларын жогорулатуу.

Курулуш тармагында. Курулуш сектору ИДПнын 6,7%дан ашыгын түзгөн маанилүү структура түзүүчү сектор болуп саналат жана анын өлкөнүн экономикасына тийгизген таасири олуттуу. Салыктык башкаруунун иштелип чыккан механизмдерин жана инструменттерин, курулуш уюмдарынын кирешелерин эске алуу менен курулуш секторунда салык салуу системасын кайра карап чыгуу маанилүү, мында курулуп бүткөн турак жайдын чарчы метринин рыноктук наркын эске алуу менен алардын киреше бөлүгүн аныктоо маанилүү.

Ал эми биз билгендей, көпчүлүк курулуш компаниялары кыймылсыз мүлктү курууга кеткен чыгымдарды ашыкча көрсөтүп, ошону менен мамлекетке олуттуу өлчөмдөгү салыктарды жана төлөмдөрдү түшпөй коюшат.

Курулуштун чыгымдарын эсепке албастан, рыноктук баага жараша тузден-туз калькуляциялоо методу менен курулуш уюмдарынын киреше белугуне салык салуу системасын кайра карап чыгуу, муну менен курулуш уюмдары тарабынан чыгашаларды ашыкча керсетуу процессинин езун жоюу жана алар тарабынан алынган реалдуу кирешени аныктоо мумкунчулугун жоюу зарыл.

Айыл чарба тармагында салык салууну жакшыртуу. Мыйзам деңгээлинде жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жер салыгынын ставкаларын тиешелүү коэффициенттерди (бийик жерлер ж).

Айрыкча айыл чарба жерлерин башка максатта пайдалангандар үчүн жер салыгынын ставкаларын кайра карап чыгуу зарыл.

Инвестицияларды тартуу жаатында. Бул үчүн биз жагымдуу инвестициялык климатты түзүү боюнча төмөнкү чараларды сунуштайбыз, атап айтканда:

- жаңы Салык кодексине инвесторлор үчүн укуктук негиздерге тиешелүү беренелер менен толуктоолорду киргизүү, салык салууга тиешелүү өзгөчө укуктук шарттарды түзүү, инвесторлор үчүн атайын салык режимдерин түзүү;
- жергиликтүү жана чет өлкөлүк инвесторлорду жергиликтүү чиновниктердин мыйзамдуу башаламандыгынан, корпоративдик рейдерликтен жана башкалардан коргой турган мамлекеттик органды түзүү;
- Кыргыз Республикасынын Конституциясына инвесторлорду коргоо жана ар-намыс жөнүндө өмүр бою беренени киргизүү.

Бул үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясына, «Инвестициялар жөнүндө», «Жер казынасы жөнүндө», «Лицензиялоо жөнүндө» мыйзамдарга, Бюджет, Граждандык, Жер, Салык жана Бажы кодекстерине тиешелүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү менен колдонуудагы мыйзамдарга жана мыйзам алдындагы актыларга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү зарыл.

Диссертацияда Кыргыз Республикасы үчүн инвестиция тартуу үчүн фискалдык саясаттын инструменттерин колдонуу маанилүү болгон конкреттүү багыттар сунушталган. социалдык-экономикалык жактан туруктуу өнүгүүнү камсыз кылуу. Инвестициялардын агымы жумушчу орундарын түзүү жана жаңы технологияларды трансферттөө аркылуу экономикалык өсүштү камсыз кылат жана бул экономикалык өсүш мамлекеттик бюджетке оорчулук келтирбестен камсыз кылынат жана бюджеттин тартыштыгына таасирин тийгизбейт. Учурда экономикалык кризистин жана АКШ президентинин администрациясынын Кытайга каршы соода санкцияларынын фонунда түз инвестиция тартуу зарыл. Ал эми азыркы учурда Кыргыз Республикасы үчүн Кытайга жакындыгынын салыштырмалуу артыкчылыктарын жана Америка Кошмо Штаттарынын импорттук бажы алымдарынын салыштырмалуу төмөндүгүн пайдалануу, экспортко багытталган кытай инвестицияларын тартуу үчүн стимулдаштыруу кампаниясын тез арада баштоо жана дүйнөгө белгилүү бренд компаниялары үчүн абдан маанилүү.

Газпром жана дүйнөгө белгилүү компаниялардын бир нече башка өкүлдөрүнөн башка бир дагы ири трансулуттук компаниялар жок. Дүйнө жүзүндөгү ири корпорациялар ар кандай себептерден улам (өндүрүштүк факторлордун бааларынан салыштырмалуу пайда алуу, жаңы рынокторду өнүктүрүү) жаңы рынокторго инвестициялоо боюнча өздөрүнүн программаларына ээ. Кыргыз Республикасы өзүнүн аймагында ири компаниялардын өкүлчүлүктөрүн жайгаштырууда өзүнүн салыштырмалуу артыкчылыктарын толугу менен пайдалана алат. Бул артыкчылыктарга өлкөнүн текстиль тармагындагы тажрыйбасы, калктын билиминин жогорку деңгээли, эң либералдуу салык режими, ошондой эле ЕАЭБге кошулуунун алкагында керектөө рыногун мүмкүн кеңейтүү перспективалары кирет.

Ири эл аралык компаниялардын болушу өлкөнүн оң инвестициялык имиджин түзүүгө жана инвестициялардын кошумча агымынын пайда болушуна шарт түзөт. Жогоруда айтылгандарга байланыштуу стратегиялык инвесторлорду тартуу жана колдоо үчүн фискалдык инструменттерди иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүн кароо зарылчылыгы келип чыкты.

Кыргыз Республикасынын стимул механизми менен камтыла турган трансулуттук корпорация төмөнкү критерийлердин жок дегенде бирине жооп берген уюм болуп эсептелет:

- компаниянын дүйнө жүзү боюнча жүгүртүүсү 10 миллиард АКШ долларынан кем эмес болушу керек;
- компания дүйнөнүн кеминде он өлкөсүндө өндүрүштүк бөлүмдөргө ээ болсо;

- компания дүйнө жүзү боюнча өзүнүн өндүрүштүк бөлүмдөрүндө кеминде 50 000 адамды жумуш менен камсыз кылат;
- компания тиешелүү жылы Fortune журналынын жылдык рейтингине ылайык киреше критерийи боюнча 500 ири дүйнөлүк компаниялардын рейтингине кирген.
- компаниянын төмөнкү категориялардагы кредиттик рейтинги бар: AAA, AA+, AA, өтүнмө берилген учурда Standard & Poor's агенттигинин маалыматы боюнча.

Ал эми стимулдаштыруучу фискалдык инструменттердин камтуусунун экинчи чөйрөсүнө келсек, бул Кытайдан келген инвестициялар, алар Трамптын администрациясынын тарифтик чараларынан улам америкалык рынокко олуттуу зыян келтириши жана жоготуусу мүмкүн. Ал эми алар үчүн чечим өндүрүштүк кубаттуулуктарды үчүнчү өлкөлөрдүн аймагына “миграциялоо” болот, ал жерде Кыргыз Республикасы да потенциалдуу катышат.

Кытайдан импорттолуучу товарларга импорттук тарифтердин кескин жогорулашы (125%га) товар агымынын реструктуризациясына жана кытай товарларынын АКШга экспортунун кыскарышына алып келиши мүмкүн экенин эске алганда.

Бир кездеги эң маанилүү америкалык керектөө рыногун жарым-жартылай жогото турган Кытайдын азыркы кубаттуу өнөр жай базасын эске алуу менен, Кытай өзүнүн коңшулары, өзгөчө түштүк-чыгыш чек араларында жайгашкан, товарлар деңиз аркылуу жеткириле турган реэкспорттук схемаларды колдонуу үчүн ар кандай мүмкүнчүлүктөрдү издейт. Бирок, географиялык диверсификациянын көз карашынан алганда, Кытайдын түндүк-батышында жайгашкан кургактыктагы коңшулар кытайлык өндүрүүчүлөр тарабынан мындай жүк ташуу базаларынын бутасы катары каралышы мүмкүн, анткени бүгүнкү күндө Суэц каналы аркылуу жүк ташуунун чоң тобокелдиктери бар.

Бул жагынан алганда, Кыргыз Республикасы Кытайдын түндүк-батышында жайгашкан Казакстан, Россия Федерациясы жана Тажикстан сыяктуу башка өлкөлөргө салыштырмалуу реэкспорт үчүн жер пункту катары кызмат кылуу үчүн кыйла ыңгайлуу позицияга ээ. Бирок Казакстан АКШга товарларды кайра жүктөө базасы катары анча жагымдуу эмес, анткени алардын импорттук тарифтери Кыргыз Республикасына (27%) караганда бир топ жогору. Россия Федерациясынын санкциялары бар жана ар кандай экспорттоо мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат. Тажикстанда дагы 10 пайыздык тарифтер салыштырмалуу төмөн, бирок бул өлкөдө Кытай менен Кыргыз Республикасындагыдай өнүккөн транспорттук байланыштар жок.

Бул тенденция кыска мөөнөттүү келечекте Торугарт жана Эркечтам өткөрүү пункттары аркылуу жүк ташуулардын болушун эске алуу менен, Кыргыз Республикасынан товарлардын импортуна АКШнын тарифтеринин жогорулашынын деңгээли салыштырмалуу төмөн (10%) экендигин эске алуу менен, Кыргыз Республикасы аркылуу товарлардын «боз» реэкспорту үчүн мүмкүнчүлүктөрдү ачууга алып келиши мүмкүн.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, Кыргыз Республикасы Каспий коридору аркылуу Түркияга жана андан ары Жер Ортолук деңизи аркылуу

Атлантика океанына жана Америка Кошмо Штаттарына өтүүчү кургактык транзиттик базасы болуу үчүн бул мүмкүнчүлүктөн пайдалануусу зарыл.

Убакыттын өтүшү менен, Кыргызстан кытай товарларын кайра жүктөө базасы катары активдүү пайдаланылган учурда, Америка Кошмо Штаттарынын “боз” реэкспортуна каршы күрөшүү боюнча бир катар чаралар күтүлөт, бул узак мөөнөттүү келечекте Кыргыз Республикасын реэкспортёр өлкөдөн убакыттын өтүшү менен кытайлык өндүрүштүк кубаттуулуктар жылдырыла турган өлкөгө айландырууга алып келет, бирок буга чейин эле Америка Кошмо Штаттарынын аймагында кытай өндүрүшчүлөрүнүн экспортунун көлөмүн көбөйтүүгө түрткү берет.

Ушул этапта Кытай менен АКШнын ортосундагы соода кризисинин фонунда Кытайдан инвестиция тартуу аркылуу экономикалык өсүшкө жетишүү үчүн Кытайдан келген инвестиция үчүн атайын фискалдык режимди колдонуу да сунушталууда.

Ошентип, автор инвестициялар үчүн атайын фискалдык режимди киргизүүнү сунуштайт (Трансулуттук корпорациялар жана Кытайдан АКШга экспорттоого багытталган өндүрүштүк объекттер)

Стимулдаштыруучу фискалдык режим дүйнөдөгү эң ири жана эң абройлуу трансулуттук корпорациялардын, ошондой эле өздөрүнүн өндүрүштүк объекттерин Кыргыз Республикасынын аймагына көчүрө турган кытайлык компаниялардын Кыргыз Республикасынын аймагында инвестицияларды ишке ашыруусуна дем берүүгө, тартууга жана шарттарды түзүүгө багытталууга тийиш. Бул фискалдык стимулдар трансулуттук корпорациялар тарабынан ишке ашырылып жаткан долбоорлорду баалоонун, тандоонун, ишке ашыруунун жана мониторингинин административдик жол-жоболорун жана критерийлерин белгилөөгө, ошондой эле инвестициялык долбоорлорду ишке киргизүүнүн жана эксплуатациялоонун административдик жол-жоболорун жеңүүдө жагымдуу шарттарды камсыз кылуунун жол-жоболорун аныктоого, ошондой эле трансулуттук долбоорлорду ишке ашыруу максатында корпоративдик инвестициялык преференцияларды колдонууга багытталат.

Бул өзгөчө фискалдык режим ушул Мыйзамдын 4-беренесине ылайык Кыргыз Республикасында өндүрүлгөн товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн реестрине киргизилген окшош товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүүнү камтыган трансулуттук корпорациялар тарабынан ишке ашырылып жаткан инвестициялык долбоорлорду камтый албастыгын белгилей кетүү маанилүү, бул ушул Мыйзамда каралган ички рыноктун теңдешсиз атаандаштык шарттарын түзүүгө алып келет.

диссертациябызда орто мөөнөттүү келечекте макроэкономикалык көрсөткүчтөргө таасирин эске алуу менен фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу концепциясын иштеп чыктык.

Иштеп жаткан Концепциянын максаттары, милдеттери жана принциптери аныкталган.

Концепциянын этаптары жана фискалдык саясатты өнүктүрүүнүн максаттуу индикаторлору.

Биз сунуш кылган Концепцияны ишке ашыруу үч этапта ишке ашуусу күтүлүүдө:

Биринчи этап (2025-жыл) санариптик бюджетти түзүүнүн башталышы үчүн өбөлгөлөрдү түзүү, бюджеттик жана салыктык пландоо жана башкаруу, заманбап фискалдык саясатты иштеп чыгуу этабы болуп саналат.

Экинчи этап (2026-2027-жылдар) өлкөнүн экономикасынын макроэкономикалык жана финансылык туруктуулугун камсыз кылуу. Республиканын мамлекеттик карызын төлөө үчүн финансылык ресурстарды издөө, бюджеттин таңсыктыгын кыскартуу, салык чогултууну көбөйтүү үчүн салыктык башкарууга санариптештирүү, бюджеттик каражаттарды сарамжалдуу пайдалануу.

Үчүнчү этап (2028-2030-жылдар) макроэкономикалык көрсөткүчтөрдү (ИДПнын деңгээли, инфляция, иш менен камсыз кылуу) турукташтыруу, ата мекендик өндүрүүчүлөрдү финансылык колдоо, республикада экономикалык өсүштү стимулдаштыруунун финансылык механизмдерин жана инструменттерин издөөнү камтыйт.

Концепцияны ишке ашыруудагы тобокелдиктер

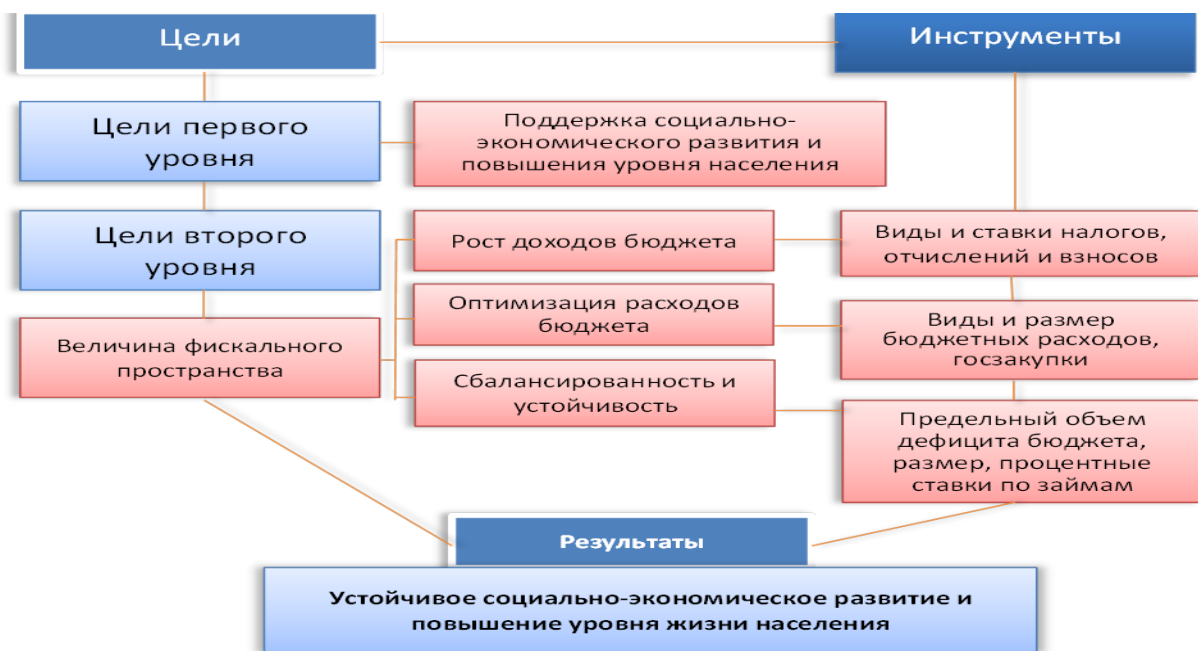
келип чыгышы мүмкүн болгон системалык тобокелдиктерди көз жаздымда калтырбоо керек, тескерисинче, алдын алуу керек (саясий туруксуздук, мамлекеттик карыздын өсүшү, экономиканын көмүскө секторунун үлүшүнүн жогору болушу, салык мыйзамдарын катаалдаштырууга карай өзгөртүүлөр ж.б.). Тобокелдик кырдаалдардын келип чыгуу булактарын аныктоо жана аларды жоюу ыкмаларын табуу зарыл.

Концепцияны ишке ашыруунун механизмдери жана инструменттери

Ар кандай экономикалык өсүш ИДПнын деңгээлинин өсүшүн же инфляциянын төмөндөшүн гана билдирбестен; бардык бул макроэкономикалык көрсөткүчтөр калктын бакубаттуулугун жогорулатууга, мамлекеттик башкарууну чындоого жана адам капиталын өнүктүрүүгө көмөктөшүүгө тийиш.

Фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу концепциясын ишке ашыруунун сунушталган механизмдери макроэкономикалык көрсөткүчтөрдү эске алуу менен коюлган милдеттерди чечүү аркылуу конкреттүү максаттарга жетишүүнү билдирет.

Ишке ашыруу механизмдери максаттардын эки деңгээлин аныктоону камтыйт. Биринчи деңгээлдеги максат өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүн колдоо жана калктын жашоо деңгээлин жогорулатуу болсо, экинчи деңгээлдеги максат кирешелердин өсүшүн жогорулатуу механизмдерин ишке ашыруу жана бюджеттин чыгаша бөлүгүн оптималдаштыруу. Концепцияны ишке ашыруунун инструменттерин салыктардын түрлөрүн жана ставкаларын, бюджеттик чыгашалардын өлчөмдөрүн өзгөртүүдө, бюджеттин жогорку тартыштыгын болтурбоодон жана пайыздык чендерди төмөндөтүүдөн көрүп турабыз жана ушундай жол менен иштелип чыккан механизмдер жана инструменттер экономикалык натыйжаларга жетишүү үчүн бирдиктүү фронт катары иштеши керек (3.1-сүрөт).

3.1- сүрөт. Фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу Концепциясын ишке ашыруунун механизмдери жана инструменттери

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Сунушталган Концепцияда биз фискалдык саясатты узак мөөнөттүү өнүктүрүүнүн макроэкономикалык планын-прогнозун иштеп чыктык.

Негизги макроэкономикалык жана фискалдык көрсөткүчтөрдү болжолдоодо сызыктуу регрессия ыкмасын колдондук.

Диссертацияда сунушталган сызыктуу регрессия ыкмасы макроэкономикалык жана бюджеттик-салыктык көрсөткүчтөрдү болжолдоо үчүн оптималдуу, маалыматтардын алгоритмин эсептөөдө жөнөкөй жана күтүлгөн мезгилге туура келет, биздин учурда бул 6 жылдык мөөнөт.

Күтүлгөн жыйынтыктар

2030-жылга чейинки мезгилге макроэкономикалык жана бюджеттик-салыктык көрсөткүчтөрдүн болжолдорун иштеп чыгууда төмөнкүдөй жыйынтыктарга келдик.

2030-жылга карата 2 триллионго жетет . 790 млн 054,6 миң сом, ИДПнын орточо өсүү темпи жыл сайын 6-9 % деңгээлинде өзгөрөт . Эгерде 1 АКШ долларына 86,0 сомдун учурдагы курсу боюнча конвертацияланса , бул 32 млрд АКШ долларын түзөт .

2030-жылга карата республиканын калкынын саны 8 030,9 миллион адамга жетет, башкача айтканда калктын санынын өсүшү жыл сайын 12 400 адамды түзөт . же 1,8-2,1 %ды түздү, өткөн кылымдын 90-жылдарынын башында бул көрсөткүч 0,7 %дан ашпаган болсо да. 2030-жылга карата калктын саны кошумча 200-220 миң адамга көбөйүшү мүмкүн. Россия Федерациясына каршы жамааттык Батыш киргизген санкциялардан улам коңшу өлкөлөрдөн келген мигранттардын эсебинен.

Ал эми жан башына ИДПнын деңгээлине келсек, 2030-жылга карата бул көрсөткүч 347ни түзөт 414 сом же 4039,7 АКШ доллары, улуттук валютанын АКШ долларына карата учурдагы курсу боюнча. Биздин болжолдоолор боюнча,

ИДПнын деңгээли 2030-жылга чейин да, Тажикстан Республикасын кошпогондо, постсоветтик мейкиндиктеги өлкөлөргө салыштырмалуу кыйла төмөн болот.

11,0 %дан ашпайт , бирок кээ бир жылдары бул көрсөткүч төмөн болот, мисалы, 2025-жылга карата бул көрсөткүч 7,8 % ды түзөт . Инфляциянын жогорку деңгээлинин негизги себеби - эмгек акынын жана пенсиянын индексацияланышы, бул акча массасынын өсүшүнө алып келиши мүмкүн.

бюджетти жана салыктык көрсөткүчтөрдү болжолдоого келсек, биздин болжолдуу эсептөөлөр боюнча 2030-жылга карата мамлекеттик бюджеттин кирешеси 1ге жетет . 029 722.9 миллион сомду түзөт, бул ИДПнын 36,9 % ын түзөт , кирешенин орточо өсүшү жылына 4,5-5,5 % ти түзөт . Буга салыктын көп түшүүсү себеп болууда.

Мамлекеттик бюджеттин чыгаша бөлүгү 2030-жылга чейин 863кө жетет 916.5 миллион сомду же ИДПга карата 31,0%ды түзүп , 165,8 млрд сомдон ашык бошотот, бул мамлекеттик карызды жабууга жана бюджеттик сектордун кызматкерлеринин эмгек акысын жогорулатууга, пенсияларды жана пособиелерди көбөйтүүгө жумшалат .

2030-жылга чейин салыктык кирешелер 731ге жетет деп болжолдоп жатабыз. 962.8 миллион сомду же ИДПга карата 2 6,2 % түзөт, бирок, эгерде салык жыйымдарын мамлекеттик бюджеттин жалпы кирешесине салыштырсак , 2017-2018- жылдары салык чогултуу 68 %га жетпегени менен 72,0 %ды түзөт. Биз мунун себебин салыктык башкарууну күчөтүүдөн, чакан жана орто ишканаларда патент системасын жоюудан көрүп жатабыз, бул салык жыйымдарынын кескин көбөйүшүнө алып келет, бирок бул ЧОИнин көмүскө экономикага өтүшүнө алып келиши мүмкүн.

Ошентип, макроэкономикалык жана бюджеттик-салыктык көрсөткүчтөрдү ишенимдүү болжолдоо туура чечимдерди кабыл алууга, кыска жана орто мөөнөттүү келечекте финансылык жана экономикалык тобокелдиктерди алдын алууга, ИДПнын өсүшүн же төмөндөшүн, инфляциянын деңгээлин, баалардын өсүшүн, мамлекеттик бюджеттин киреше бөлүгүнө салыктык төлөмдөрдүн түшүүсүн болжолдоого, бюджеттин чыгашаларын оптималдаштырууга мүмкүндүк берет деп айта алабыз.

КОРУТУНДУ

Фискалдык саясаттын макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасири боюнча негизги корутундуларды төмөнкүдөй формулировкалоого болот:

1. Биздин өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө фискалдык саясаттын маанилүү ролун ачып көрсөтүү менен, негизги макроэкономикалык жана бюджеттик-салыктык көрсөткүчтөргө таасир этүүчү факторлор, өзгөчө административдик-аймактык жана тармактык өнүгүүнүн социалдык-экономикалык процесстерин жөнгө салуу үчүн пайдаланылуучу механизмдер жана инструменттер чоң мааниге ээ.

2. Фискалдык саясаттын макроэкономикалык процесстердин өнүгүшүндөгү ролу жөнүндөгү кейнстик жана неоклассикалык көз караштарды карап чыгууда эволюциялык процесс экономикалык ой жүгүртүүдөгү классикалык тенденциялардын өнүгүшү менен катар жүргөндүгүн белгилегим келет.
3. Фискалдык саясаттын макроэкономикалык көрсөткүчтөргө таасиринин чет өлкөлүк тажрыйбасын изилдөөдө азыркы дүйнөдө өнүгүүнүн бардык деңгээлдеринде бүтүндөй мамлекеттик кайра курууну өркүндөтүү процесстери маанилүү экендигин, мында фискалдык саясат бардык социалдык-экономикалык мамилелерди өнүктүрүүдө эң маанилүү жөнгө салуучу болуп санала тургандыгын эске алуу зарыл.
4. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө биз комплекстүү талдоо жүргүздүк жана фискалдык саясаттын макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасирине баа бердик, мында бүгүнкү күндө фискалдык саясат экономиканы мамлекеттик жөнгө салуунун финансы-кредит саясатында кубаттуу экономикалык механизм болуп саналат.
5. Эмпирикалык талдоонун натыйжалары боюнча ИДПнын көрсөткүчтөрү менен мамлекеттик чыгашалардын жана инвестициялардын ортосунда оң корреляция табылган. Мамлекеттик чыгашалардын коэффициенти мамлекеттик чыгашалардын бир пайызга өсүшү ИДПны 0,53 пайызга көбөйтөрүн көрсөтүп турат. Башкача айтканда, эгерде Кыргыз Республикасынын Өкмөтү мамлекеттик чыгашаларды 1% га көбөйтүүнү чечсе, бул ИДПнын өсүшүнө 0,53% таасирин тийгизет. Инвестициялардын агымынын коэффициентинен көрүнүп тургандай, өлкөгө инвестиция агымынын бир пайызга өсүшү ИДПны 0,25 пайызга жогорулатат.
6. Фискалдык жана акча-кредит саясатынын макроэкономикалык процесстерге өз ара аракеттенүүсү изилденген, мында акыркы мезгилде макроэкономикалык процесстердин туруктуулугу жана алардын көрсөткүчтөрү чоң мааниге ээ болгон, мында фискалдык жана монетардык факторлор маанилүү роль ойнойт, муну дүйнөдөгү аскердик чыр-чатактар менен шартталган дүйнөлүк кризистин акыркы окуялары көрсөткөн.
7. Фискалдык саясатты сапаттык жактан өнүктүрүүгө тоскоол болгон көйгөйлөр жана тобокелдиктер аныкталды, мында азыркы этапта фискалдык саясатты сапаттуу өнүктүрүүгө тоскоол болгон көйгөйлөр экономикалык саясаттагы негизги маселелердин бири болуп саналат. Бюджеттик саясат, салык саясаты, мамлекеттик карызды башкаруу системасы, чакан жана орто бизнес тармагындагы көйгөйлөр, инвестиция маселелери жана салык режими каралды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Фискалдык саясатты келечектүү өнүктүрүүнүн негизги багыттары жана анын макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасири сунушталат, мында төмөндөгүлөрдү негизгилери деп эсептейбиз:
- бюджеттик башкарууну өркүндөтүү үчүн мамлекеттик бюджетти толтуруу үчүн финансылык ресурстарды табуу, салык жана бажы кызматтары сыяктуу

мамлекеттик органдардын ишин күчөтүү, салык жана бажы төлөмдөрүн атайылап төлөбөгөн же азайткан чарба жүргүзүүчү субъекттерди аныктоо зарыл.

– мамлекеттик бюджеттин чоң тартыштыгын эске алуу менен республиканын социалдык-экономикалык өнүгүүсүн стимулдаштыруу боюнча жаңы бюджеттик стратегиянын алкагында аларды оптималдуу пайдалануу боюнча чаралар зарыл. Аларды өзгөчө (биринчи этап) жана орто мөөнөттүү (экинчи этап) деп бөлүү зарыл.

– айыл чарба тармагында өзгөчө айыл чарба жерлерин башка максаттарда пайдалангандар үчүн жер салыгынын ставкаларын кайра карап чыгуу зарыл. бюджеттик тобокелдиктерди талдоо, баалоо жана башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатууда;

– программалык бюджеттөөнү өркүндөтүү;

– башка өлкөлөрдө ушундай тажрыйбаны колдонуу менен салык төлөөчүлөрдүн өзгөчө категорияларына салыктар жана башка төлөмдөр боюнча айрым жеңилдиктерди берүүнүн механизмдерин жана инструменттерин иштеп чыгуу;

– администрациялык-аймактык бөлүнүүнү андан ары оптималдаштыруу;

– бирдиктүү казыналык эсеп системасында бюджеттин ачыктыгын камсыз кылуу ж.б.

2. Диссертацияда автор Кыргыз Республикасынын экономикасынын реалдуу секторуна инвестицияларды тартуу үчүн ойлонулган стимулдаштыруучу фискалдык саясатты киргизүү аркылуу Кыргыз Республикасы экономикалык өсүштү камсыз кыла ала турган эки негизги чөйрөдө фискалдык стимул механизмдерин киргизүүнү сунуш кылган: Кытайдан АКШга экспортко багытталган инвестициялар, дүйнөлүк Кытай менен Америка Кошмо Штаттарынын ортосундагы учурдагы соода согуштарын эске алуу менен; ошондой эле ири трансулуттук корпорацияларды экономикага тартуу жолу менен;

3. Биз диссертациябызда орто мөөнөттүү келечекте макроэкономикалык көрсөткүчтөргө таасирин эске алуу менен фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу Концепциясын иштеп чыктык.

Концепция азыркы реалдуулуктун талаптарына жооп бериши керек, мында операциялык натыйжалуулук маселеси негизги багыт катары аныкталган.

Демек, Фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жогорулатуу Концепциясын ишке ашыруу орто мөөнөттүү келечекте макроэкономикалык көрсөткүчтөргө оң таасирин тийгизет, мамлекеттик бюджетти толтуруу үчүн кошумча ресурстарды табууга, мамлекеттик башкаруунун институционалдык реформаларын жүргүзүүгө мүмкүндүк берет, анын максаты дүйнөдө согуштук кагылышуулардан улам келип чыккан саясий жана экономикалык кризистен чыгуу болуп саналат.

4. Фискалдык саясатты келечектүү өнүктүрүүнүн жана анын макроэкономикалык көрсөткүчтөргө тийгизген таасиринин макроэкономикалык планы-прогнозу иштелип чыккан жана сунушталган. Ошондуктан, макроэкономикалык жана бюджеттик-салык көрсөткүчтөрүн азыркы

реалдуулуктарды эске алуу менен кыска мөөнөттүү жана орто мөөнөттүү мезгилдерге болжолдообуз керек – бул ИДПнын өсүш же төмөндөшүнүн, салыктык жана бажы төлөмдөрүнүн түшүүсүнүн, корголгон беренелерден (медициналык, билим берүү, маданият, жөлөкпулдар, пенсиялар ж.б.) айрым статьялар боюнча чыгашалардын кыскарышы.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Максутов, Н. Б. Зарубежный опыт оптимизации налоговой нагрузки в рыночных условиях [Текст] / Н. Б. Максутов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2018. – №8. – С. 64-67. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36776075>
2. Максутов, Н. Б. Экономическая безопасность Кыргызской Республики как основа обеспечения устойчивого роста [Текст] / Н. Б. Максутов, А. О. Кожошев, С. З. Сейдахматова // Вестник Кыргызского экономического университета имени М. Рыскулбекова. – 2019. – № 1 (46). – С. 81-84. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45681512>
3. Максутов, Н. Б. Фискальная политика и ее влияние на валовой внутренний продукт Кыргызской Республики [Текст] / Н. Б. Максутов // Известия вузов Кыргызстана. – 2021. – № 3. – С. 99-103. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48220840>
4. Максутов, Н. Б. Проблемы государственного долга и пути их оптимизации в Кыргызской Республике [Текст] / Н. Б. Максутов // Известия вузов Кыргызстана. – 2021. – № 5. – С. 104-108. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48220841>
5. Максутов, Н. Б. Влияние государственных социальных расходов на макроэкономический рост в Кыргызской Республике [Текст] / Н. Б. Максутов // Известия вузов Кыргызстана. – 2021. – № 1. – С. 86-90. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49522964>
6. Максутов, Н. Б. Современные проблемы формирования и увеличения доходов государственного бюджета Кыргызской Республики как инструмент регулирования экономики [Текст] / Н. Б. Максутов // Известия вузов Кыргызстана. – 2022. – № 1. – С. 101-105. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49522967>
7. Максутов Н. Б. Американский и германский опыт реализации фискальной политики [Текст] / Н. Б. Максутов, А. О. Кожошев // Экономика и бизнес. Теория и практика. – Новосибирск, 2024. – №8. – С. 91-35. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49522967>
8. Максутов Н. Б. Сущность фискальной политики и ее роль в государственном регулировании рыночной экономики [Текст] / Н. Б. Максутов, А. О. Кожошев // Экономика и бизнес. Теория и практика. – Новосибирск, 2024. – №8. – С. 150-154. <https://elibrary.ru/item.asp?id=69200253>
9. Максутов Н. Б. Кейнсианский и неоклассический взгляд на роль фискальной политики в развитии макроэкономических процессов [Текст] / Н. Б. Максутов // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – Новосибирск, 2024. – № 9-4 (96). – С. 53-59. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=73166000>

**Максутов Нурбек Бекболотовичтин 08.00.05 – тармактык экономика
адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын
изденип алуу үчүн "Кыргыз Республикасынын макроэкономикалык
параметрлерге фискалдык саясатынын таасири" темасындагы
диссертациясынын
РЕЗЮМЕСИ**

Негизги сөздөр: бюджеттик мамилелерди мамлекеттик жөнгө салуу, бюджеттик ассигнованиелер, Экономикалык жөнгө салуу теориясы, финансылык ресурстар, бюджеттөө, каржылык камсыздоо жана дем берүү.

Изилдөөнүн объектиси болуп фискалдык саясат жана анын ресурстары, анын ичинде кирешелердин жана чыгашалардын түзүмү жана аларды жөнгө салуу механизмдерин иштеп чыгуу менен макроэкономикалык процесстерге таасири эсептелет.

Изилдөөнүн предмети бюджет-салык саясатынын ишинин уюштуруу жана каржылык механизми болуп саналат, алардын каржылык жана экономикалык мамилелер бюджеттерди түзүү жана өнүктүрүү учурунда пайда болот.

Изилдөөнүн максаты: диссертациялык иштин максаты фискалдык саясаттын натыйжалуулугун жана анын макроэкономикалык параметрлерге тийгизген таасирин жогорулатуу боюнча системалуу теориялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөө методдору жалпы илимий жана атайын ыкмаларды түзгөн: талдоо жана синтез, эксперттик баалоо ыкмасы, системалык жана кырдаалдык анализ, ар кандай статистикалык популяцияларды салыштыруу ыкмалары, логикалык, системалык жана комплекстүү социалдык-экономикалык процесстерди баалоо ыкмалары ж. б.

Изилдөөнүн илимий жаңылык. Экономиканы өнүктүрүүнүн мезгилдүүлүгүн талдоонун негизинде макроэкономикалык параметрлерге фискалдык саясаттын таасиринин механизмдерин өркүндөтүү болуп саналат.

Жыйынтыктары: фискалдык саясаттын теретикалык жана методикалык негиздери изилденди, фискалдык саясат менен анын макроэкономикалык параметрлерге тийгизген таасири ортосундагы өз ара байланыш аныкталды.

Колдонуу деңгээли: практикалык ыкмалар жана сунуштар фискалдык саясатты системалуу өркүндөтүүгө, макроэкономикалык параметрлерге мониторинг жүргүзүүгө жана баалоого мүмкүндүк берет.

Колдонуу чөйрөсү: диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору жана алынган натыйжалары республиканын жогорку окуу жайларында окуу-методикалык комплекстерди (ОУК), "фискалдык саясат", "мамлекеттик жана муниципалдык финансы", "мамлекеттин салык саясаты" дисциплиналары боюнча окуу куралдарын жана программаларды иштеп чыгуу үчүн, студенттерге, магистранттарга, аспиранттарга экономикалык багыттар боюнча колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

Диссертации МаксUTOва Нурбека Бекболотовича на тему «Влияние фискальной политики на макроэкономические параметры в Кыргызской Республике» представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – отраслевая экономика

Ключевые слова: государственное регулирование бюджетных отношений, бюджетные ассигнования, теория экономического регулирования, финансовые ресурсы, бюджетирование, финансовое обеспечение и стимулирование.

Объектом исследования являются фискальная политика и ее ресурсы, в том числе структура доходов и расходов и влияние на макроэкономические процессы, с разработкой механизмов их регулирования.

Предметом исследования являются организационно-финансовый механизм деятельности фискальной политики, их финансово-экономические отношения, возникающие в процессе формирования и развития бюджетов.

Цель исследования: основной целью диссертационной работы является разработка практических рекомендаций на основе системных теоретико-методических исследований по повышению эффективности реализации фискальной политики и ее влияния на макроэкономические параметры.

Методы исследования составили общенаучные и специальные методы: анализ и синтез, метод экспертных оценок, системный и ситуационный анализ, методы сравнения различных статистических совокупностей, логический, системный и комплексные подходы к оценке социально-экономических процессов и др.

Научная новизна исследования заключается в совершенствовании механизмов влияния фискальной политики на макроэкономические параметры на основе анализа цикличности развития экономики.

Полученные результаты: исследованы теоретические и методические основы фискальной политики, определена взаимосвязь между фискальной политикой и ее влияния на макроэкономические параметры.

Степень использования: практические подходы и рекомендации позволяют системно усовершенствовать фискальную политику, проведения мониторинга и оценки макроэкономических параметров.

Область применения: Основные положения и полученные результаты диссертационного исследования могут быть использованы в высших учебных заведениях республики для разработки учебно-методических комплексов (УМК), пособий и программ по дисциплинам: «Фискальная политика», «Государственные и муниципальные финансы», «Налоговая политика государства», студентам, магистрантам, аспирантам по экономическим направлениям.

SUMMARY

Maksutov Nurbek Bekbolotov on the topic "The impact of fiscal policy on the macroeconomic parameters of the Kyrgyz Republic", for the degree of Candidate of Economic Sciences in the specialty 08.00.05 – sectoral economics

Keywords: state regulation of budgetary relations, budgetary allocations, theory of economic regulation, financial resources, budgeting, financial support and incentives.

The object of the study is fiscal policy and its resources, including the structure of income and expenses and the impact on macroeconomic processes, with the development of mechanisms for their regulation.

The subject of the study is the organizational and financial mechanism of fiscal policy, their financial and economic relations arising in the process of budget formation and development.

Research objective: the purpose of the thesis is to develop systematic theoretical and practical recommendations for improving the effectiveness of fiscal policy and its impact on macroeconomic parameters.

The research methods included general scientific and special methods: analysis and synthesis, the method of expert assessments, systematic and situational analysis, methods for comparing various statistical aggregates, logical, systematic and integrated approaches to assessing socio-economic processes, etc.

The scientific novelty of the study is to improve the mechanisms of influence of fiscal policy on macroeconomic parameters based on the analysis of the cyclical development of the economy.

The results obtained: the theoretical and methodological foundations of fiscal policy are investigated, the relationship between fiscal policy and its impact on macroeconomic parameters is determined.

Degree of use: practical approaches and recommendations allow for systematic improvement of fiscal policy, monitoring and evaluation of macroeconomic parameters.

Scope of application: The main provisions and the obtained results of the dissertation research can be used in higher educational institutions of the republic for the development of educational and methodological complexes, manuals and programs in the disciplines: "Fiscal policy", "State and municipal finance", "State tax policy", for students, undergraduates, and graduate students in economic fields.

Формат 60x84 1/16
Бумага офсетная. Гарнитура «Times». Объем 2 п.л.
Печать офсетная. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии «Аракет-принт